

CZAKÓ ELEMÉR

AZ ELSŐ MAGYAR POSTABÉLYEG

FILATÉLIAI FORRÁSKIADVÁNY

**KÖZREADJA:
KÁNTÁS BALÁZS – SZABÓ JENŐ**

CZAKÓ ELEMÉR

AZ ELSŐ MAGYAR
POSTABÉLYEG
FILATÉLIAI FORRÁSKIADVÁNY

**A filatéliai forrást elektronikusan közreadják
és a bevezetőt írták:**

Kántás Balázs – Szabó Jenő

**Az elektronikus formában közreadott
kiadvány eredetileg 1944-ben jelent meg a
Franklin Nyomda kiadásában, a Budapesti
Szemle folyóiratban közölt szakkikk
különnyomataként.**

BÉLYEGMÚZEUM
2024

CZAKÓ ELEMÉR
(1876-1945)
MUZEOLÓGUS, KÖNYVTÁROS,
LEVÉLTÁROS, MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ,
KÖZMŰVELŐDÉSI SZAKEMBER, A
BÉLYEGMŰZEUM OKMÁNY- ÉS
IRATGYŰJTEMÉNYÉNEK ALAPÍTÓJA

Czakó Elemér, teljes nevén Szentiváni Czakó Elemér Gábor, saját korának sokoldalú magyar humánértelmiségije, muzeológus, könyvtáros, levéltáros, művészettörténész és filatéliai szakíró 1876. december 16-án született Szolnokon, Czakó Péter és Tóth Julianna fiaként, római katolikus polgári családban. Érettségi vizsgáját szülővárosában abszolválta, majd egyetemi tanulmányai egy részét Párizsban, a Sorbonne Egyetemen végezte, és elsősorban itt szerezte meg azt a műveltséget, amely lehetővé tette számára, hogy a magyar kultúrát ne elszigetelten, hanem lehetőleg nemzetközi kontextusban lássa és értelmezze. Hazatérése után Budapesten, 1904-ben később jogász diplomát szerzett, illetve bölcsészettudományi diplomája is volt. Kiválóan tudott németül, olaszul és franciául, olvasott egyéb újlatin nyelveken, ami mély, átfogó, szintetikus európai művészettörténeti és történelmi ismeretek elsajátítását tette lehetővé a számára. A kor, amelyben

személyisége formálódott, nagyon is kedvezett a kultúra sokszínűségére fogékony léleknek. A millenniumi pezsgés hazánkra vonta a világ figyelmét, és a világ helybe hozta számos értékét, értékes emberét. A magyarság ezredéves műveltségének felmutatására irányuló vágy életre szóló nyomot hagyott Czakó Elemérben. Ugyanakkor az otthonról és az iskoláiból hozott útravalóból sem hiányzott az a szilárd meggyőződés, hogy ezt csak a legmagasabb szintű felkészültséggel, hozzáértéssel szolgálhatja híven.

Czakó 1897-től az Egyetemi Könyvtár gyakornokaként dolgozott, itt sajátította el a könyvtáros szakma alapjait. 1899 és 1905 között az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és Iskola könyvtárosaként tevékenykedett, és egyúttal a Magyar Iparművészeti Társulat rendes tagja lett, illetve belépett a Magyar Bibliophil Társaságba is. Figyelme igen korán az iparművészet, azon belül is elsősorban a könyvművészet felé fordult. Könyvtárosként jelentős szerepe volt az Iparművészeti Múzeum könyvtárának fejlesztésében, európai szintű szakkönyvtárrá emelésében. Az intézmény könyvtára Európában a szakterületen belül ma is egyedülálló, és széleskörű szakmai megbecsülésnek örvend.

Szakkönyvtárosi időszakában komolyan kezdett el foglalkozni a bibliofília és a könyvművészet kérdéskörével, 1901-1902 folyamán pedig három részben megjelent alapvető, *A könyvnyomtatás és könyvdíszítés iparművészete* című iparművészet-

történeti tanulmánya a Magyar Könyvszemle hasábjain. Ez volt az első, a könyvművészet kérdéseit rendszerező szaktanulmány, amely magyar nyelven született, és a mai napig igen fontos adatokat tartalmaz a kutatók számára. Miként azt Galambos Ferenc is kiemeli Czakó Elemérről szóló rövid, mégis informatív, 1975-ben megjelent cikkében, Czakó munkájában a betű, a szedés, a nyomás, a könyvdísz- és könyvillusztráció, valamint a könyvkötés történetét és eredményeit tekintette át a rendelkezésre álló, egész európai és amerikai anyag figyelembevételével, tehát lényegében az egész világra kiterjedően rendszerezte a szakterület ismereteit. Műve még 1902-ben könyv formában is megjelent, az Athenaeum Nyomda kiadásában.

Czakó Elemér mint úttörő magyar könyvtáros-muzeológus nevéhez fűződik az első hazai ex libris kiállítás megrendezése is, amely 1903-ban nyílt meg, helyszíne természetesen az Iparművészeti Múzeum volt, és amelyhez kurátorként tudományos igényű katalógust is szerkesztett és közreadott, amely a Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt. kiadásában jelent meg, és összesen 772 kiállított ex libris cédulát sorol fel. Czakó természetesen a könyvművészet felől közelített az ex librisekhez is, és azokat nem csak afféle díszes tulajdonjelzésnek, hanem sokszorosított grafikai eljárással, önálló esztétikai értékkel rendelkező készült iparművészeti alkotásoknak tekintette. Az 1903-as kiállítás látogatói közt számos korabeli

szakmai egyesület megfordult, köztük a Magyarországi Könyvkereskedő-segédék Egyesülete, melyek tagjainak Czakó személyesen tartott tárlatvezetéseket.

Czakó Elemér 1905-ben egy időre elhagyta az Iparművészeti Múzeum könyvtárát, 1907-ben azonban visszatért az intézménybe, immár azonban múzeumi őri beosztásban, amely a mai muzeológus munkakör korabeli megfelelője volt. Muzeológiai és művészettörténeti kérdésekkel már természetesen könyvtárosi időszaka alatt is foglalkozott, a könyvtárosi és a muzeológusi munka pedig nem vált nála élesen el – 1904-ben jelent meg *Kolozsvári Márton és György XIV. századi szobrászok* című szobrászattörténeti tanulmánya, amelyet előbb folyóiratcikként, majd önálló könyvként is publikált. Az 1900-as évek elején Czakó Elemér igen sokat publikált művészettörténeti témákban, elsősorban a Magyar Iparművészet című tekintélyes szakfolyóiratban, ugyanakkor párhuzamosan számos katalógust is szerkesztett az Iparművészeti Múzeum kiállításaihoz (többek között: *Lakberendezési kiállítás katalógusa*, 1903.; *Katalógus a Magyar Iparművészeti Társulat kiállításához*, 1903.; *A Magyar Iparművészeti Társulat karácsonyi kiállításának leíró katalógusa*, 1905.) 1908-ban publikálta *Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum által forgalomba hozott galvano másolatok lajstroma* című komoly muzeológiai segédkönyvét. Az Iparművészeti Múzeum muzeológusaként fáradhatatlanul dolgozott, és végül akkora szakmai

tekintélyre tett szert, hogy 1911-ben megbízták az Iparművészeti Iskola igazgatói pozíciójának ellátásával, amelyet egészen 1916-ig töltött be. Irányítása alatt kezdődött meg az intézményben, 1910-ben új szellemben az alkalmazott grafika oktatása. A Grafika Tanszék ugyancsak 1910-ben alakult meg a kiváló grafikus és festőművész, a litográfia nagymestere, Helbing Ferenc (1870-1958) vezetésével, aki nem melleleg kiváló bélyegtervező grafikus is volt – 1920 és 1935 között számos bélyeg tervét készítette el, az 1920-as évek meghatározó magyar bélyegtervezője volt. Többek között Koronás Madonna bélyegsorozatot is, amelynek 5000 koronás értékének tévnyomata, a Fordított Madonna mára az egyik legértékesebb magyar bélyegritkaság, is az ő munkájának köszönhetjük. Czakó Elemért és Helbing Ferencet szoros szakmai-kollegiális barátság kötötte össze, és többek között Helbing Ferenc volt az, akinek köszönhetően a huszadik század elején európai hírű grafikusok dolgoztak Magyarországon. A két kiváló művészeti szakértelmiségi szoros munkakapcsolata biztosan szerepet játszott abban, hogy Czakó Elemér érdeklődése később a bélyegtervezés felé is fordult, és felismerte ennek az alkalmazott grafikai műfajnak mind az esztétikai fontosságát, mind pedig a történeti forrásértékét.

Czakó Elemér mint muzeológus és művészetpedagógus igen sokat foglalkozott a művészetoktatás és a művésznevelés kérdésével is, 1914-ben jelent meg *Iparművészeti oktatásunk jövője*

című tanulmánya először folyóiratcikként, majd kis könyv alakban is, amelyben Magyarországon elsőként hangsúlyozta, hogy a múzeumoknak a műtárgyak gyűjtése és a kulturális örökség tudományos feldolgozása mellett fontos szerepet kell betölteniük a közművelődésben is. Már egészen korán felismerte a múzeum mint kulturális intézmény komplex társadalmi funkcióját. 1918-ban *Múzeumi séták* és *Népismertető múzeumok*, 1919-ben pedig *Múzeumok a népművelés szolgálatában* című munkáiban foglalta össze a muzeológia és a közművelődés/népművelés szoros kapcsolatára vonatkozó nézeteit, ugyanakkor gyakorlati szakemberként kezdeményezte, hogy az Iparművészeti Múzeum ismeretterjesztő előadásokat szervezzon. Ezek az előadások azután nyomtatásban is megjelentek, a nívós, ugyanakkor közérthető sorozatban pedig a kor szinte minden jeles művészettörténésze, művészeti szakírója szerepelt. Nemzetközi elkötelezettségét és beágyazottságát mutatja, hogy három világkiállítás magyar részlegét is Czakó Elemér rendezte, mindhárom alkalommal kormánybiztosi rangban - 1915-ben a drezdai és berlini, 1918-ban az isztambuli, 1928-ban pedig a kölni világkiállításokon felügyelte Magyarország szereplését a nemzetközi közönség előtt.

A sokoldalú és elkötelezett tudós elméleti és gyakorlati eredményeire a korabeli kulturális kormányzat is felfigyelt, Czakó Elemér pedig 1916-ban felkérést kapott, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium főtitisztviselőjeként teljesítsen

szolgálatot, ahol a muzeális és tudományos ügyek, az iskolán kívüli népnevelés, a tankönyvreform és nyomdaügyek, valamint a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos kulturális ügyek referense volt. Szakmai munkája elismeréseként 1919-ben miniszteri tanácsossá léptették elő, 1925-ben pedig címzetes helyettes államtitkári címmel tüntették ki.

A Horthy-korszak első éveiben az elvesztett első világháború következtében nem csak az egész magyar gazdaság és társadalom, de természetesen a kultúra is hatalmas válságba került. A magyar könyvkiadás soha nem látott gazdasági nehézségekkel küszködött, a válságos helyzetet pedig elsősorban a tudományos folyóirat- és könyvkiadás, illetve a bibliofil könyvkiadás meg. A kulturális kormányzat az állami tulajdonban álló Egyetemi Nyomda újraindításával szeretett volna megoldást keresni a problémára, az intézmény főigazgatói pozíciójára pedig Czakó Elemért kérték fel, aki már mind elméleti, mind gyakorlati szakemberként bizonyított. Czakó itt is sikerrel teljesítette a rábízott szakmai feladatot, vezetése alatt pedig az Egyetemi Nyomda nívós szakkönyveket, folyóiratokat és bibliofil kiadványokat adott ki. Érdeklődése kutatóként is a nyomdászattörténet felé fordult, 1927-ben pedig az ő főszerkesztésében, Iványi Béla és Gárdonyi Albert társszerzőségével jelent meg *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Története 1577-1927* című forráskiadvány. E könyv annyira időtállóan bizonyult, hogy a könyvkiadás- és nyomdászattörténészek a mai napig alapműként hivatkoznak rá. Czakó Elemér ebben

az időszakban szerkesztette a *Közművelődés* című folyóiratot is, amely sajnos, mindössze egy évfolyamot ért meg. 1930-ban jelent meg Györgyi Kálmánnal közös könyve, *A magyaros ízlés - Szemelvények a magyar háziipar, népművészet és iparművészet formakincséből*, amely szintén a mai napig alapvető nép- és iparművészet-történeti szakkönyvnek számít. Czakó Elemér emellett a legfiatalabb generációk ízlésformáló pedagógusaként is jeleskedett, ugyanis Szentiványi Gábor álnéven az egyik társszerzője volt a korszak egyik sikeres elemi iskolai tankönyvének, *A betűország virágos kertje* című, 1-6. osztályos tanulónak szóló olvasókönyvnek is.

Czakó Elemér 1935 körül mondott le az Egyetemi Nyomda főigazgatói posztjáról és vonult végleg nyugállományba, de tudományos munkásságával ettől még korántsem hagyott fel. 1939-ben két jelentős könyvtártudományi és művelődéstörténeti munkát is publikált, *Cirill-betűs könyvek Budán és Ábécénk életrajza* címen. 1941-ben jelent meg *Széchenyi, a legnagyobb és leghívebb magyar* című terjedelmes életrajzi szakkönyve, amelyben saját példaképének, gróf Széchenyi Istvánnak állított emléket, illetve igyekezett a nagy magyar politikusról tudományos alapokon álló, tárgyilagos képet festeni.

Czakó tudományos közéleti és szerkesztői tevékenysége is kiemelkedő volt, ugyanis 1922 és 1934 között a Magyar Néprajzi Társaság társelnöki pozícióját töltötte be, az Országos Iparművészeti Társulat aktív tagja, és egy ideig vezetőségi tagja volt,

betöltötte a Tudományos Társulatok Szövetségének ügyvezető elnöki pozícióját, valamint 1920 és 1925 között tagja volt a Római Magyar Történeti Intézet Intéző Bizottságának. 1910 és 1916 között szerkesztette az Iparművészeti Iskola Évkönyvét, 1912 és 1916 között a Díszítő Művészet című szakfolyóirat szerkesztőjeként is tevékenykedett, illetve 1931 és 1934 között a Diárium című időszaki kiadvány szerkesztőjeként is találkozhatunk a nevével. Emellett nem tudható, hogy pontosan mikortól, de az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsnak ugyancsak tagja, vagy valamilyen tisztségviselője volt, mert az 1930-as évek második felétől e minőségében szerepel a bélyegpályázatok elbíráló bizottságban egészen 1944-ig, és tevékenysége jelentősen hozzájárult a magyar bélyegkiadás minőségi fejlődéséhez is.

Czakó Elemér munkássága filatéliai szakíróként is igen kiemelkedő. A bélyegkiadás-történet felé az 1930-as évek végén fordult az érdeklődése, és megértette, hogy a bélyeg nem csupán egy postai bérmentesítésre szolgáló aprónyomtatvány, hanem egyrészt történeti forrás, másrészt sokszorosított iparművészeti, kisgrafikai alkotás, amelyet művészettörténeti szempontból is érdemes tanulmányozni. Csak feltételezésbe bocsátkozhatunk, miként is került közel a Magyar Királyi Postához és annak bélyegirodájához, valamint a Bélyegmúzeumhoz, hiszen korábban, az 1930-as évek vége előtt nem mutatott túl nagy érdeklődést a téma iránt. Talán éppen az Országos Irodalmi és Művészeti

Tanácsban elfoglalt helye révén adódott az első alkalom közelebbről megismerkedni a filatélia és a filatelisták világával. Hiszen olyan névsorban találkozunk Czákó Elemérrel először a bélyegpályázatokat elbíró bizottság 1936. november 18-án megtartott ülésének jegyzőkönyvében, amelyben Helbing Ferenc, az Országos Iparművészeti Iskola nyugalmazott igazgatója, Szablya Frischauf Ferenc, az iskola akkori igazgatója, továbbá Richter Aladár iparművész és Márton Ferenc festőművész is szerepel. Az első filatéliai témában írt tanulmánya A Bélyeggyűjtő 1937/9. számában jelent meg nyomtatásban *A bélyegek művészete* címmel, amely a szakfolyóirat kínálta véges terjedelem ellenére csaknem teljes áttekintést ad a nemzetközi bélyegtörténelem addig eltelt évszázadáról esztétikai, művészettörténeti megközelítéssel. A bélyeg funkcióról, a grafikai megvalósítás eszköztáráról ma sem tudnánk az ő megállapításainál pontosabb megfogalmazást adni. Állandó tagja lett a Magyar Királyi Posta bélyegzsűrijének, és ebben az időszakban olyan alapvető jelentőségű filatéliai tanulmányokat írt, mint például az *Osztrák bélyegek Magyarországon*, *Adalékok az 1867-es postabélyegkiadáshoz*, az *Adalékok az 1871-es könyomtatású bélyegeinkhez*, a *Filatéliai források 1874-ből*, a *Jegyzetek a Kossuth-bélyegekhez*, valamint a *Tanácsköztársasági postabélyegek* című művei, amelyek ugyan nem jelentek meg nyomtatásban, de kéziratos formában ma a Bélyegmúzeum okmány- és íratgyűjteményében

találhatók, és amelyekre többek között *A magyar bélyegek monográfiája* című hétkötetes filatéliatörténeti szakkönyv szerzői és más filatéliai szakírók is alapvető forrásokként hivatkoztak. Czakó Elemér bélyegtörténeti kutatásai során többek között az 1871-es magyar bélyegkiadásra vonatkozó, az 1940-es években még ki nem selejtezett minisztériumi és államnyomdai ügyiratokat mind felkutatta, és fontos filatéliatörténeti tanulmányát ezek alapján a források alapján írta meg. Az általa felkutatott források számos addig ismeretlen, és az 1871-es bélyegkibocsátás megismeréséhez nélkülözhetetlen filatéliatörténeti adatot tartalmaztak. Az eredeti iratok a második világháború hatalmas iratpusztulása folyamán sajnos megsemmisültek, de Czakó e forrásokra vonatkozó jegyzetei, néhány irat általa készítettett másolata, illetve tanulmányának kézírata fennmaradt, és e források szerencsére ma is kutathatók a Bélyegmúzeum okmány- és iratgyűjteményében. Filatéliai szakkönyvtárát, kézíratait és iratmásolatait halála előtt levéltári szempontok szerint rendszerezve a Bélyegmúzeumnak adományozta, ezért lényegében az ő személyében tisztelhetjük a Bélyegmúzeum okmány- és iratgyűjteményének alapító levéltárosát, illetve a múzeum máig gazdag és folyamatosan gyarapodó filatéliai szakkönyvtárának egyik alapítóját is. A szerzőnek életében gyakran idézett kézíratos munkáin kívül továbbá öt kis terjedelmű filatéliai szakkönyvecskéje, folyóiratcikk-különnyomata is megjelent, amelyek ma már nehezen hozzáférhetők,

ezek pedig a következők: *A bélyeggyűjtés értelme*, 1941.; *Magyar bélyegek szemléje*, 1941.; *Kiegyezési korszakunk levéljegy-ügye*, 1943.; *Az első magyar postabélyeg*, 1944.; *Than Mór 1848-iki postajegye*, 1944. Emellett számos kisebb terjedelmű filatéliatörténeti esszéje, tanulmánya, feljegyzése maradt fenn kéziratos formában amelyek a mai napig számos érdekes adalékkal szolgálhatnak a magyar bélyegek történetéhez, és természetesen szintén megtalálhatók a Bélyegmúzeum okmány- és iratgyűjteményében.

Czakó Elemérről emellett igen sokat elárulnak saját írásai. Kiviláglik belőlük a feltétlen egyszerűség, egy olyan emberé, aki semmit nem tud fél szívvvel csinálni. Mindaz, ami számára értéket jelentett, összpontosul a bélyegben. Művészi megmunkálás, a kultúra, koncentráltan pedig a magyar nemzet kultúrája jelenhet meg benne. O azon fáradozott, hogy mindez a lehető legmagasabb szinten jusson érvényre valamennyi forgalomba bocsátott bélyegen. A tökéletességre törekedett. Nem egyszer maga is együtt lélegzett a grafikusokkal, festőkkel, előre megálmodta egy-egy címlet végső képét, skicceit ábrákkal tarkított jegyzetlapjai mintegy iránymutatást adtak a végleges kompozícióhoz a művészeknek.

A történet teljességéhez természetesen az is hozzátartozik, hogy Czakó Elemér a sok apró részletből a nagy egészet szerette volna megalkotni, és eredetileg valószínűleg valami olyasféle átfogó magyar filatéliai kézikönyvet tervezett szépen lassan,

több év alatt megírni a magyar bélyegek 1945-ig terjedő történetéről, lehetőleg a teljesség igényével, mint a jóval később, az 1960-70-es években megjelent gigantikus, jól ismert és sokat idézett hétkötetes, többszerzős mű, *A magyar bélyegek monográfiája*, mely a máig a magyar filatélia megkerülhetetlen alpműve, és amely értelemszerűen az ő gyűjtőmunkájára, szakmai eredményeire is igen nagyban támaszkodik. Épp ezért Czakó az osztrák posta magyarországi működésének időszakától egészen a Horthy-korszak végéig terjedő időszakra vonatkozóan módszeresen összegyűjtött gyakorlatilag minden fellelhető forrást az addig forgalomba került bélyegkiadások megjelenéséről, illetve számos esetben tanulmánykezdeményeket, jegyzeteket, rövid, összegző kézikönyvfejezeteket írt az egyes magyar bélyegkiadásokról, a rendelkezésre álló, hiteles osztrák és magyar filatéliatörténeti forrásokat pedig kronológiai sorrendbe rendezve, tudományos alapossággal összegyűjtötte 1850 és 1945 közötti évkörrel. A szerző által megálmodott nagy magyar filatéliai kézikönyv sajnos feltehetőleg a második világháború, illetve a sokoldalú szakíró halála miatt sosem készülhetett el abban a formában, ahogyan azt a szerző szeretne volna, a hozzá gyűjtött, teljes vagy majdnem teljes iratanyag (igen nagy részben másolati példányok) és a kézikönyv alapjául szánt tanulmánytöredékek azonban a mai napig megtalálhatók és elérhetők a Bélyegmúzeum Czakó Elemér által létrehozott levéltári iratanyagában. Ez az

iratanyag pedig valóban a magyar filatéliatörténet átfogó, pótolhatatlan forrásbázisát képezi, amelynek egyes darabjaira a szakterület kutatói a mai napig alapforrásként hivatkoznak, és amelyre természetesen, mint azt már említettük, a magyar bélyegek történetét szintetizáló módon feldolgozó *Monográfia* is jelentős mértékben támaszkodott, ami a magyar bélyegkiadás klasszikus korszakának forrásait illeti. Bár Czakó Elemér munkakörét tekintve hivatalosan soha nem dolgozott levéltárosként, mégis egyedülálló és hiánypótló levéltári kutatásokat folytatott a magyar filatéliatörténet területén, és tulajdonképpen egy viszonylag kis terjedelmű, mégis egyedülálló és pótolhatatlan szaklevéltári anyagot állított össze, ezért megérdemli, hogy sok más szakmai érdeme mellett a Bélyegmúzeum okmány- és iratgyűjteményének alapító levéltárosaként (is) hivatkozzanak rá. Bár tervezett nagy művét soha nem fejezte be, munkásságával kikövezte a jövő magyar filatéliai kutatóinak útját, és egészen biztos, hogy nagyban megkönnyítette a munkájukat. Czakó Elemérnek az évek során kialakult, a Bélyegmúzeumhoz és az ott felhalmozott értékekhez fűződő érzelmi viszonyát többek között az a kritikai cikknek szánt kézirat tanúsítja, amelyben az 1943 végén megjelent, Bán Willy által szerkesztett, *A magyar postabélyegek adattára* című kiadványt bírálja.

Amit azonban a Bélyegmúzeum nyilvántartása szerint Czakó-gyűjteménynek, illetve -hagyatéknak neveznek, nem minden elemében tekinthető az

okmánytár megalapozója által összeszedett dokumentációnak. Az iratanyag gerincét azok a kibocsátásonként kronológiai sorrendbe állított tasakok képezik, amelyekben minden egyes bélyegről a Czakó Elemér gyűjtési korszakában, tehát az 1930-as évek második felétől 1944-ig, fellelt iratok (eredetiek és fotókópiák), rajzok, fényképek találhatóak. Már az 1848-as Than Mór-féle első magyar bélyegtervről is önálló dossziét nyitott, amelyben azonban nem korabeli anyagok, hanem kizárólag az 1940-es évek elején keletkezett tanulmányok, levelezések és kéziratok vannak. Már a következő dosszié tartalma jelzi, mit találhatunk a későbbi kibocsátásokról. Az 1850-es, elsőként használt osztrák bélyegről a *Verordnungsblatt für Posten* idevonatkozó számait és a tasak küloldalán a bélyeg fotómásolatát is rejti. Az 1867-es váltás után a nyelv is változik, a *Verordnungsblattot* a *Postai Rendeletek Tára* követi alapidokumentum gyanánt. Még olyan mellékesnek tűnő apróságok is előfordulnak néha, mint egy-egy nyomdai számla vagy jelentés szabályellenes levéljegy megrendelésről. Az 1873-as kibocsátásnál először, majd 1881-től folyamatosan, saját kezűleg ceruzával írott törzslapot is mellékel a bélyegekhez. Czakó Elemér emellett, mint már említettük, 1936-ban személyesen is bekapcsolódott a postai bélyegkiadási tevékenység folyamatába, és ettől az időszaktól kezdve az általa gyűjtött iratkör is bővül. Mint művészeti szakember ettől kezdve szinte minden alkalommal jegyzeteket, tanulmányokat készített a

pályázati kiírás tervezetétől a zsűrizésen és honorárium-megállapításon át a nyomdai munkálatokig, de még azon túl is, a forgalmazás egyes kérdéseiben szintén kifejtette a véleményét. Saját anyagait, a tárgyat érintő levelezését ugyancsak elhelyezte a Bélyegmúzeum okmány- és iratgyűjteményének alapjául szolgáló dossziékba. Ezekből pedig igen pontos képet nyerhetünk ízléséről, értékszemléletéről, a bélyegekhez fűződő attitűdjéről, s az egyes bélyegtervező művészekről alkotott véleményéről, olykor a hozzájuk való személyes viszonyáról. Az utolsó bélyegkibocsátás, amelyről ezt a dokumentációt összerendezte, egyébként az 1943. évi *Hadigondozás* volt, amelynek forgalomba bocsátási időpontja március 15-e.

A Czakó-gyűjteményként ismert iratanyag további főbb anyagrészei az okmánytári nyilvántartás szerint: különféle, bélyegkiadáshoz kötődő témák iratai (pl. ügyiratok az értékcikkek és nyomóeszközök témakörben 1890-1933, el nem fogadott pályázatok anyaga 1916-1917, bélyegek előállítás, nyomási eljárások, postabélyeg-bizottság); a bélyegtervezésben szerepet vállaló művészek életrajzi adatgyűjtése; az 1000 éves kiállítás anyagai; továbbá sajtófigyelő, azaz szakcikkek kivágásai tematikus és kronológiai rendezésben (pl. levélbélyegek 1850-1951; hírlapilleték-, távírda-, postatakarék-, hivatalos és okmánybélyegek, azután városi emlékbélyegek, bélyegzések, tábori posta, egyes napilapok, folyóiratok bélyegrovatai), valamint feldolgozandó anyagok

címszó alatt különböző vegyes iratok. A sajtófigyelő lapkivágat-gyűjtemény ugyanakkor nem Czakó Elemér gyűjtése, hanem teljes egészében barátja, Vejtey Ferenc pénzügyminiszteri tanácsos, a Bélyegmúzeum könyvtárának alapítója keze nyomát viseli magán. Egyfelől az ő kézírása látható sok-sok oldalon, másrészt a tematika és a kifejezetten filatéliai szakirodalom mélyreható ismerete, szerteágazó, a posta bélyegkiadásától és érdekkörétől nemcsak, hogy eltérő, de azzal ellentétes irányok gyűjtése is ezt igazolja. Czakót ilyesmi soha nem vonzotta, míg Vejtey Ferenc elhivatott gyűjtő volt. Ráadásul a szaksajtó szemlézése az 1950-es évek elejéig töretlen elrendezésben folytatódik, és még a cikkek felragasztására szolgáló selejtpapírok is túléltek az 1944–45-ös cezúrát. Czakó 1945. április 29-én meghalt, Vejtey Ferenc viszont 1952. április 23-án hunyt el, tehát még hét éven át nyugodtan folytathatta a megkezdett munkát, amint ezt az okmánytár egy másik anyagrészében megőrzött levelei bizonyítják is.

Ami a szerző valóban kivételes munkabíráását illeti, a rendelkezésre álló adatok alapján Czakó Elemér lényegében a haláláig dolgozott. A korszak egyik legsokoldalúbb és legjelentékenyebb magyar humántudósa, a jeles könyvtáros, muzeológus, művészettörténész, közművelődési szakember és filatéliai szakíró végül 1945 április 29-én, 68 éves korában hunyt el tragikus módon Budapesten, mint a második világháború egyik értelmetlen polgári áldozata a számtalan közül, feltehetőleg sebesülés

vagy betegség következtében. A Farkasréti Temetőben helyezték örök nyugalomra. Pályája mindvégig az önként vállalt kötelességteljesítésről szólt. Kötelességérzet a kultúra, és különösen a magyar kultúra iránt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A magyar bélyegek kézikönyve, szerk. SURÁNYI László - VISNYOVSKAI Gábor - VÁRKONYI Judit, Budapest, Gondolat Kiadó, 1986.

A magyar bélyegek monográfiája 1. Általános rész, szerk. NÉVI Pál - STEINER László - SURÁNYI László - VÁRADI Imre, Budapest, Közlekedési Dokumentációs Vállalat, 1965.

<http://www.mafitt.hu/projects/monograph/MBM-I.pdf>

A magyar bélyegek monográfiája 2. Az osztrák posta Magyarországon, szerk. NÉVI Pál - STEINER László - SURÁNYI László - VÁRADI Imre, Budapest, Közlekedési Dokumentációs Vállalat, 1966.

<http://www.mafitt.hu/projects/monograph/MBM-II.pdf>

A magyar bélyegek monográfiája 3. Magyar klasszikus bélyegek és postai bérmentesítés 1867-1899, szerk. NÉVI Pál - STEINER László - SURÁNYI László, Budapest, Közlekedési Dokumentációs Vállalat, 1968.

<http://www.mafitt.hu/projects/monograph/MBM-III.pdf>

A magyar bélyegek monográfiája 4. Magyar postabélyegek és a postai bérmentesítés 1900-1944, Budapest, Közlekedési Dokumentációs Vállalat, 1971.

<http://www.mafitt.hu/projects/monograph/MBM-IV.pdf>

ANGYAL Erzsébet, *Helbing Ferenc levele Czakó Elemérhez*, in *Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve 2001*, Budapest, Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány, 2002, 118-128.

Czakó Elemér. Magyar Filatéliai Panteon. A Magyar Filatéliai Tudományos Társaság honlapja.

<http://www.mafitt.hu/fooldal/index.html>

Czakó Elemér, a könyvdíszítés művésze. Nevezetes szolnokiak. Kósa Károly honlapja.

http://www.kosakaroly.hu/szolnokiak/sz_czako-e.html

Czakó Elemér - Nemzeti Névtér.

<https://magyarnemzetinevter.hu/szemelyi-nevter/?id=671153&date=2024-04-14>

CZAKÓ Elemér, *Magyar bélyegek szemléje*, Budapest, Magyar Királyi Postavezérigazgatóság (Bélyegmúzeum), 1941.

CZAKÓ Elemér, *A bélyeggyűjtés értelme*, Budapest, Magyar Királyi Postavezérgazgatóság (Bélyegmúzeum), 1941.

CZAKÓ Elemér, *Kiegészítési korszakunk levéljegy-ügye*, Budapest, Magyar Királyi Postavezérgazgatóság (Bélyegmúzeum), 1943.

CZAKÓ Elemér, *Than Mór 1848-iki postajegye*, Budapest, Magyar Királyi Postavezérgazgatóság (Bélyegmúzeum), 1944.

CZAKÓ Elemér, *Az első magyar postabélyeg*, Budapest, Franklin Nyomda, 1944.

GALAMBOS Ferenc, *Czakó Elemér (1876-1945)*, Könyvtáros, 1975/5, 284-286.

https://epa.oszk.hu/03900/03971/00183/pdf/EPA03971_konyvtaros_1975_05.pdf

HORVÁTH Károly, *A magyar bélyeg története a kezdetektől a 19. század végéig*, Budapest, Pallas Stúdió, é. n.

NIKODÉM Gabriella - Szabó Jenő, *A magyar bélyeg története*, Budapest, Bélyegmúzeum-Kossuth Kiadó, 2010.

PAPP Józsefné, *Than Mór postajegye*, Bélyegvilág Filatéliai Szemle, 1984/4, 13-14.

SZABÓ Jenő, *Emlékezés Czakó Elemérre*, in *Hírközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve 2003-2004*, Budapest, Hírközlési Múzeumi Alapítvány, 2005, 196-204.

VASNÉ DR. TÓTH Kornélia, *Czakó Elemér (1876-1945)*, in uő, *Múltunk neves ex libris gyűjtői. Lexikon*, Budapest, Kisgrafika Barátok Köre Grafikagyűjtő és Művelődési Egyesület, 2019, 41-42.

VASNÉ DR. TÓTH Kornélia, *A könyvtáros, filatelista és iparművészeti szakíró Czakó Elemér - Ex libris gyűjtők, gyűjtemények. 16. rész, az Országos Széchényi Könyvtár blogja.*

https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2021/12/15/a_konyvtaros_filatelista_es_iparmuveszeti_szakiro_czako_elemer_ex_libris_gyujtok_gyujtemenyek_16_res

AZ ELSŐ MAGYAR PÓSTABÉLYEG.

Az első magyar postabélyeg Budán születik meg 1871-ben. Kezdeti történetének sok részletét elnyeli az idők távolsága és a hivatalos ügyiratoknak túlságig menő selejtezése.

Gondosan átvizsgálva azonban az Országos Levéltár, a Pénzügyminisztérium, az Államnyomda, az egykori Földművelésügyi és a mostani Kereskedelemügyi minisztériumok irattárait és azokat összevetve a m. kir. posta Bélyeg-múzeumában őrzött idevonatkozó tárgyi emlékekkel, művelődéstörténetünknek egy merőben új fejezete bontakozik ki előttünk.

Az 1867-i osztrák-magyar kiegyezés postaügyi alapaktájából (Uetereinkunft), melyet magyar részről Fest Imre és Gervay Mihály készítenek elő és ugyanazon év április 17-én a két ország kereskedelmi miniszterei írnak alá, megállapítható, hogy abban a magyar postabélyegeket sorsát ideiglenesen az osztrák kereskedelmi miniszternek szolgáltatják ki. Nekünk sem nyomdánk, sem kellő kezelő-szervezetünk nincs kéznél.

Viszont minden magyar lélek égető vágygal igyekszik sürgősen kiszabadulni a veszedelmes közösség béklyójából. Az összbirodalmi gondolat polipszerűen készül rátapadni az újszülött magyar postára. Levelbélyegeinket az osztrákokkal egyforma bélyegképpel a bécsi Államnyomda nyomja, s az Österr. kk. Post Oekonomie-Verwaltung gondozza. Ezenkívül még a legegyszerűbb postanyomtatványaink előállítását is maguknak szeretnék megkaparintani. Alig sikerül lekötönni azokat hamarjában a budai Egyetemi Nyomda

számára, amely nyomda azóban külön memorandumban fejti ki, hogy bélyeget, ha akarna, sem tudna csinálni.

Lónyay Menyhért pénzügyminiszter előtt elsősorban fiskális szempontokból fontos ez a kérdés, ő indítja el a magyarországi bélyeggyártás ötletét: «a pénzügyigazgatás felette kívánatosná teszi azt, miszerint a magyar Koronához tartozó országok számára a szükséges bélyegjegyek (okmány-bélyegek) Budán állíttassanak elő.» A postabélyegek érdekében Gorove István kereskedelmi miniszter is rögtön csatlakozik: «A postai levéljegyek, bélyeges borítékok, bélyeges postautalványok és levelezési lapok gyártását készséggel engedem át a magy. Államnyomdával egyesítendő Katasteri Könyomda Intézetnek, — feltéve, hogy a kiállítási árak a bécsi cs. és kir. Államnyomdának árait meg nem haladják...»

A két miniszter e két kis házi üzemet veszi kézbe és magasabb feladatokra «alkalmasítják»... egyesítik, felszerelik, megrendelésekkel látják el. Azt szeretnék, ha már 1870. június 1-re forgalomba lehetne hozni «új jelvényű» postai értékcikket, «a cs. és kir. postaigazgatás levéljegyeitől való megkülönböztetés végett, minthogy egyenlő jegyű postabélyegek visszaélésre adhatnak alkalmat».

Javaslatok, engedélyek, egyezmények és számlák beszállnak arról, miként lép az osztrák Post. Oekonomie-Verwaltung helyébe a Magyar Postagazdászati Hivatal és a bécsi Államnyomda helyébe pedig a budai Államnyomda, magábaolvasztván a Telekzeti (vulgo Katasteri) Könyomdát is. Mindenekelőtt átépítik a Fortuna-utcai Kimnach és Bruckmann-házat: raktár, szedő- és nyomóterem, öntőde, marókonyha, szárítószoba és kazánház készül. Aztán az új Államnyomda nagy körületekintéssel és még nagyobb határozottsággal «azon munkákra megkívántató műeszközöknek és gépeknek birtokába jut.» Jönnek Bécsből, Lipcséből, Offenbachból sajtók, lyukasztógépek, lemezek, festékek, galvánfelszerelések stb., a papirost Barber és Klusemann szállítja, a pesti Dávid Károly-cég útján; a bélyegek számára finomabb minőségű «velint». Egy évi szükséglet levél- és hírlapjegyre 700 rizsma, levélborítéokra 2000 r., levelezőlapra 800 r., utalványra 500 r. A sárga első osztályú nyomókövek

Solnhofenből érkeznek a Dunán. Az egybegyűlt feldolgozandó és kiadandó felszereléseket és anyagokat a legnagyobb gondossággal raktározzák és könyvelik a Hitelosztályon. A papírokat, lemezeket, a kész- és félkész-árakat, valamint a selejteket külön szervezett «felügyelőbizottmány» ellenőrzi, melynek első elnöke Schuster János pénzügyminiszteri titkár.

Megszületik a mindenre kész Államnyomda: «az intézet... bélyeg, levél és pecsétjegyeket képes elkészíteni, könyv- és könyomatban, továbbá a horgany, vörösréz és acélnyomat, valamint fényképezet és önnyomat segítségével... a sokszorozás pedig galvano, képelés és átnyomat által könnyen eszközölhető» — jelenti a szervező munkálatokat végző Bauer Norbert «trigonometer». Ez a kis köpcös, nagyszakállú úr a Katasteri Könyomdával jön át igazgatónak: a nyomdászathoz nem sokat ért, de lelkiismeretesen megtanulja Bécsből az üzemvezetési szabályokat, az üzleti számvetést, az alku-bérrendszer módszereit, s aránylag elég jól ki tudja választani a szükséges munkásokat, akikkel némi bukdácsolás után jelentős sikerre is vezet az új postabélyeg-vállalkozást.

A pénzügyminisztérium nagy súlyt vet nemcsak a gépekre, hanem főleg a szakerőkre. Műtani gyakornokokat vesznek fel, hogy «jó hazai erőket neveljenek» és egyelőre húsz műszaki állásra írnak ki pályázatot. Az értékjegyekre való tekintettel ezek «mint rajzolók, a térképészeti szakmán kívül a díszítőrajzban is kitűnő jártassággal bírnak.» A bélyeggyártás legfontosabb személyei Baueren kívül Zawadowszky Vazul, a Temesvárról jött első budai Államnyomda műtani vezetője, Harrer József, a galvanoplasztika mestere, Csomortányi Pál művezető, Péchy Imre rajzoló (a későbbi igazgató), Hatschek Ignácz, Horváth Pál, Rajner Károly rajzolók; Kovácsék István, Jung Manó, Kraumann Sándor, Haager János, és Unrein János műszaki tisztek. A réznyomdai művezető Kaufmann György, a könyomdai Czapek Ede, főgépmester pedig Lanczenberger Bernát. Postabélyegekkkel különlegesen Harrer, Jung és Unrein foglalkoznak.

Harrer József a budai egyetemnek volt egykori «vegystani járulnoka», aki nemcsak honi születésű (budai), hanem a magyar nyelvben is tökéletes. Bauerről és Zawadowszky főművezetőről ezt nem lehet mondani. Harrer «kitűnő műszaki vegyész, s a színek vegyészettét illetőleg különös szakismerettel bír, úgy hogy e nembn már több fontos felfedezéseket tett.» Mindjárt tanulmányi ösztöndíjjal a bécsi Államnyomdába küldik, hogy a tömöntést s a galvano eljárásait elsajátíthassa és a nyomólemezek készítésébe begyakorolja magát.

Jung Emánuel külföldről jelentkezik, Majna-Frankfurt-i születésű (1823), Európa különböző várcsaiban működött, jó bizonyítványokkal rendelkezik. A bécsi Államnyomdában galvanografiával foglalkozott. Értékjegyek rajzolásában kitűnő ismeretekkel bír. Dolgozott Frankfurtban Dondorff-nál tizenennyolc évig, Olaszországban pedig öt évig.

Unrein János (Payer és Rédey szerint az 1871-ben forgalomba hozott postabélyegek rajzolója), mint «vésnök» adja be pályázati kérvényét «a műszaki irodatiszti állomásra». Folyamodványában előadja, hogy Pesten született 1829-ben, evangélikus hitvallású és «a bécsi Művészeti Akadémiát két éven át látogatván, a vésnöki szakmában alapos ismereteket és képzettséget szerzett. Évek során át Pesten önállóan működven, utóbbi időben Egger Testvérek pesti vésnöki intézetében mint vésnök állt alkalmazásban... Az állomás kegyes megadása esetében magát az ú. n. fekete-nyomatú munkálatoknál alkalmaztatni kéri...» Unrein 1882-ben hal meg.

A postabélyeggyártás elindulásakor az Államnyomda számára bizonyos fokig a sötétbe való ugrást jelenti. A gép, az anyag, az ember, a merészség és a jószándék megvan, de hiányzik a gyakorlati tapasztalat. Előljárójában Harrer 1870. január 16-án teszi meg kémiai vizsgálatainak alapján előterjesztését a festékre, az enyvezőanyagra és a papírra vonatkozóan.

A további lépésekhez, különösen a sokszorcító eljárások tekintetében Bauer igazgató meglehetősen szabadságot tud biztosítani magának. Az elfogadott szervezeti szabályzat

alapján az ő kezébe futnak össze az üzem összes «műmunkálatai». A postabélyegeket illetően is «gondoskodik az eredeti rajzok elkészítéséről és a lemezeknek fára, kőre, horganyra, rézre, acélra metszéséről, illetőleg azoknak tömnyomó, galvaniai, átnyomási úton való sokasításáról».

A levéljegyek, a levélborítékok és levelezési lapok készítési és kikészítési műveleteinek végzése «alku jegyzőkönyv» szerint megy végbe. Száz ív réznyomásnál a nyomdász 20 kr-t, a lemezdörzsölő 16 kr-t, a felrakó 15 kr-t, a sajtómester pedig 5 kr-t kap. A sajtómesterrel együtt a rézsajtó tíz embert foglalkoztat. Ezer ív után a nyomat ára 2:80—4 frt közt váltakozik a színek különbözősége szerint. A levéljegy ezer darab negyedívének enyvezése 42 kr, kiterítése 25 kr, felakasztása 36 kr, csomagolása 10 kr, feltűzése és berekesztése 32 kr., átlukasztása 46 kr., szélek leszakítása 15 kr.

A bélyegrajzoló 2.25 frt, Kovacsak vésnök 2:50 frt, Jung pedig, aki a «gépi vésetekhez» is ért, 3:50 frt napidíj-kulccsal dolgozik. Fizetésüket azonban ebből leszámítják.

A postabélyegek tervezetének (mintájának) elkészítése felől Bauer Norbert már előzetesen (1869. január 7-én) megállapodik Gervayval és Danielikkel, akik megadják legfőképpen a címerre (jelvényre) az utasításokat és engedélyezik a nyomóformák (lemezek) készítését. A tárgyalások kiindulására szolgáló gyorsvázlat, a nagy magyar címerrel és a Szent Koronával, megvan a Bélyegmúzeumban. Hogy a végleges tollrajz után készülő nyomóforma magas, sík, vagy mélynyomásra megy-e a könyv-, a kő- vagy rézsajtóba, annak eldöntése az Államnyomda tetszésére van bízva.

A Kereskedelmi Minisztérium postai ügyosztálya csak arra ügyel mindvégig, hogy az új magyar levélbélyegek rosszabbak és drágábbak ne legyenek a megelőző bécsi bélyegeknél. 1870. május 20-án rögzítik az osztrák Kereskedelmi Minisztériumból beszerzett árakat, melyek a metsvények és lemezek betudásával együtt a következők: 100 drb. levél- és hírlapjegy 4 kr., 100 drb. jegyesboríték 50kr., 50 drb. levelezési lap 10 kr., 100 drb. postautalvány 50 kr.

A nyomda önköltségi számítása ezzel szemben: 100 drb.

levéljegy 2·88 kr., 100 drb. hírlapjegy 1·55 kr., 100 drb. levélboríték 46·18 kr., 50 drb. levelezési lap 9·66 kr., 100 drb. posta-utalvány 45·36 kr. A Pénzügyminisztérium, mint legfőbb felügyeleti hatóság, a vele bizalmasan közölt államnyomdai belső önköltségi árakat jóváhagyólag veszi tudomásul, «mint-hogy azok 25% kezelési költség mellett sem érik el a m. kir. Kereskedelmi Minisztérium által (bécsi mértékre) ajánlott árakat, mely árak mellett az Államnyomda jelentékeny tiszta jövedelmet kell hogy eredményezzen.» A postai érték-cikkek nyomdai számlája 1871-ben összesen 59·134— frt, 1872-ben 69.399— frt, és 1873-ban 102.745— fit.

Az Államnyomda igazgatósága a Kereskedelmi Minisztériummal csak utólag köti meg a végleges egyezményt (1871. szeptember 28), melyben tulajdonképen a bécsi norma szerint a bécsi bélyeg minőségi munkájára van kötelezve, azaz a levélbélyegeknél magasnyomásra, ez pedig úgy viszonylik a réznyomás költségeihez, mint az 1·51 kr. a 2·88 kr.-hoz. Az Államnyomda azonban számvetését megtéve látja, hogy van megfelelő kerete és a maga jószántából áttér a drágább és nemesebb technikákra. Először a litografiára, azután a réznyomásra. A könyomásnál első kísérletképen magasnyomású fotokémiaiilag maratott dúcok levonatait veszi igénybe, később a rézvésztű lapokat használja átnyomó mintáknak.

A Kereskedelmi Minisztérium az általa felajánlott áraknál tulajdonképen igen nagy számítási hibát követ el, melynek folytán a budai nyomda a levélbélyegeknél kétszer annyit kap teljesítményeiért, mint a bécsi Államnyomda. Az tény, hogy Magyarország az 1867-es közös bélyegeknél 100 drb. levél- és hírlapjegyért 4 kr.-t fizet Bécsnek, azonban ebből csak 2 kr. jut a Hof- u. Staatsdruckerei-nek, 2 kr.-t lefog magának belőle az osztrák Postagazdászati Hivatal — kezelési költség címén (100%). Ilyenformán tehát Budán olyan jól sikerül a bélyegvásár, hogy drágább nyomású eljárásokra is bőven jut. Az árdrágításra a nyomdaszámlák utólagos átvizsgálásánál rájön a Kereskedelmi Minisztérium kebelbeli postaszámvevőiség osztálya. Leleplezése így szól: «Végül megjegyeztetik még, hogy a bécsi cs. kir. posta-

igazgatásnak gyártásai fejében 1—1 levéljegy lap után 2 kr. térítettik meg, a m. kir. Államnyomdának pedig 4 kr. szerződésileg megtérítendő, miáltal ezen értékcikkért minden egyes lap után 2 kr költség a postakincstárnak merül fel». A hibás kalkulációt azonban csak 1880. április 1-én javítják ki véglegesen. Ezúttal Kerkápoly pénzügyminiszter 1871. június 18-án sajátkezűleg jegyzett átiratban kel az Államnyomda minőségi munkájának védelmére: «Ha a levéljegyek árai magasabbnak mutatkoznak az egykori bécsiek-nél, az onnan van, hogy az itteni levéljegyek réznyomatok útján állíttatnak elő, mely körülmény a fennforgó árkülönbség igazolására elegendő, mert e nélkül a könyvnyomdászilag gyártott levéljegyek egységes ára túlságos drága lett volna. Ami pedig azt illeti, hogy az Államnyomdának a bécsi árak ajánlottak fel, erre nézve kénytelen vagyok megjegyezni, hogy ezen ajánlat csak addig állhat, míg a gyártmányok egyenlő módon készítettendők, de nem állhat akkor, ha azok előállításánál lényeges eltérést feltételező kívánalmaknak kielégítése forog kérdésben».

A budai Államnyomda több rendbeli kísérletezés után a jóváhagyott bélyegrajz sokszorosításába fog. Megkapja Bécsből az 1869 óta elfogyott magyarországi példányszámok jegyzékét, a minisztérium is összeállítja a kívánt mennyiséget. Az 1871-ben ténylegesen elfogyott bélyegek darabszáma (milliókban számítva) levéljegy 2 kr.-os 34·20, 3 kr.-os 8·30, 5 kr.-os 147·20, 10 kr.-os 20·20, 15 kr.-os 9·90, 25 kr.-os 0·74, 50 kr.-os 2·45; hírlapjegy 1·57, levélboríték 3 kr.-os 88, 5 kr.-os 91·70, 15 kr.-os 1·35; levelezési lap 39, postai utalvány 144.

Minthogy pedig az új postabélyegek megjelenésének időpontját a kilátásba helyezett 1870 júniusa és decemberje után még 1871. január 1-ről is el kellett halasztani, az Államnyomda minden igyekezetével azon van, hogy ennek premiérjét legalább február 15-én megtarthassák. Előzetes próbanyomatot be sem mutatva, Bauer igazgató 1871. január 27-én a Kereskedelmi Minisztérium elé jegyzéket terjeszt, a postai értékcikkek előállítása körül végzett munkálatairól, egyúttal néhány teljesen elkészített és kikészített minta-

darabot is bemutat, és közli a saját felelősségére eddig ki-
nyomtatott példányszámok részletező tételeit.

A cikk megjelölése	Ív v. csomag (100 db)	Előirányozva 3 óra	Kinyomva	Kikészítve	Jegyzet
1. Levéljegy	2 kr. ív	8.600	24.000	2.100	
"	3 " "	2.500	8.000		
"	5 " "	36.300	40.000	1.500	
"	10 " "	4.600	3.000		
"	15 " "	2.400	2.000		
"	25 " "	100	1.200		
2. Hírlapjegy	1 " "				
3. Bélyeges					
levélboríték	3 kr. csomag	230	1.260		
"	5 " "	20.500	4.230	100	továbbnyomása folyik
"	10 " "	270	270		
"	15 " "	270	270		
"	25 " "	270	270		
4. Levelezésilap	2 " "	7.100	1.687	1.387	" "
5. Utalvány	5 " "	36.600	3.100	1.122	" "

A levéljegyek körüllyukasztása és a borítékok enyvezése
munkában. Buda, 1871. I. 27.

Bauer Norbert s. k.

Ekkor történik aztán az, hogy az Államnyomda gya-
korlatlansága és főként a nyomóformák készítésében való
járatlansága folytán a sok fáradozás és előkészítés ered-
ménye fálnak megy és az egész magyar levéljegyügy
szinte végzetesen megtorpan. Bauer többre vállalkozik,
mint amire képes.

Danielik József miniszteri titkár átveszi a postai érték-
cikkék összefoglaló jegyzékét és a mintaként bemutatott,
eddig elkészült százas ívek és csomagok két-két példányát.
Átvizsgálja Gervay Mihály osztályvezetővel együtt, s az
új levéljegyek, hírlapjegyek, bélyeges levélborítékok, el-
fogadása és forgalomba hozása helyett az ügyiratra a
következő «pro domo»-ot írja:

«A bemutatott érték-cikkék kiállítása műszaki szempontból
nem sikerült.

A metszés ellen nincs kifogás, az úgy van visszaadva, mint
eredetileg tervezve és megállapítva volt. A nyomás azonban igen

hibás, s ezen hibás nyomás folytán, legkivált Őfelsége arcképe van elcsúfítva. A bérmentesítési jegyek eredetileg megállapított mintái szerint ugyanis az arckép fehér körmezőn lévén előtűntetve, a rajzolathoz képest csupán az arckép árnyazatának kellene színezve lenni, s magának az arcnak fehér színben előtűnni.

Ez az egész nem sikerült, mert a színezték, hibás nyomás folytán kisebb-nagyobb mértékben az egész arcot érte, a miatt első tekintetre mintegy himlőhelyes arcot vél látni a szemlélő.

A hírlapjegyekre ki volt kötve, hogy azok ne, mint eddig, tiszta papírra legyenek nyomva, s kész állapotukban alul bemézgázva, hanem maga a papiros nyomás előtt olajos mézgától egészen áthatva, s a rányomott jegyek felragasztás után többé megsértés nélkül levehetőek ne legyenek.

Ez azért szükséges, mert tudvalevőleg a postahivatalok a hírlapjegyeket ritkán betűzik meg, miáltal azon visszaélés történik, miszerint egyesek a fölragasztott jegyeket szépen leveszik és ismét felhasználják.

Vidéki nagyobb városokban, sőt a fővárosban is, legkivált kaszinói szolgák ily módon egész kereskedelmet űznek. A nyomdaigazgatóság ez utóbbi körülményt, hogy t. i. csak eddigi mód szerint mézgás hírlapjegyeket készítettett, arra hivatkozik, hogy az általa bemutatott készítési mód új szabadalmazott találmány, s hogy e szabadalmat előbb a nyomdának is meg kell szerezni.

A dolgok ezen állásában a bemutatott értékcikkek a közönség, s más idegen postaigazgatások megszólása nélkül forgalomba bocsátani alig lehet.

De miután a levelezési lapok készlete egészen elfogyott, Bécsben magyar szövegű lapokat többé nem készítenek számunkra; azonfelül az utalvány blanquettek elfogyván, a postagazdászat azon biztosítás folytán, hogy az új blanquette értékcikkek első ígéret szerint múlt év június, későbbi ígéret szerint december 1-re liferálhatja, — nehogy fennakadás álljon be, nincs más mód, mint a levelezési lapokat és utalványokat elfogadni, s mielőbb forgalomba bocsátani.*

Csaknem 8 millió levéljegy, s több mint félmillió levélboríték válik így felhasználhatatlanná. Csak a levelezési lapok és a postai utalványok kapnak kegyelmet, melyek 1871. február 15-én forgalomba is kerülnek az ügyiraton előadott okoknál fogva.

*

Ha megvizsgáljuk a Bélyegmúzeumban az Államnyomdának e korból származó tárgyi emlékeit s összehasonlítjuk az ugyanott őrzött vázlatokkal, próbanyomatok-

kal és egyéb kész termékekkel, akkor körülbelül megállapíthatjuk, hogy mi minden történhetett az első budai postai értékjegyek először sikertelen, majd pedig sikeres előállítása körül.

Látjuk, hogy felkészülnek mindhárom sokszorosítási lehetőségre. A bécsi minta csak a magasnyomtatásra kötelez. De Budán a jóváhagyott bélyegrajzról magas-, sík- és mélynyomtató formákat is készítenek. A Bélyegmúzeumi elővázlat, s az ugyanott őrzött kitűnő rézmetszetű fedelmi arckép, úgy látszik, csak a rajzolók irányítására szolgál, hogy a címerjelvény és a fejábrázolásban hiba ne fordulhasson elő. A sokszorosító eljárások tekintetében a nyomdának azonban szabad keze van és sok mindenfélét meg is próbál.

Maradtak reánk magasnyomtatásra (könyvnyomtatásra) és mélynyomtatásra (réznyomtatásra) készített nyomóformák, melyek alkalmazásba kerülhettek a bélyegképeknek köire való átvitelénél is.

A magasnyomtatásra szolgáló lemezek fotokémiával készülnek s azokat galván úton többszörözik. Fel vannak azonban öntve betűmagasságra, hogy nyomdászilag is igénybe lehessen venni. Ezeken a maratás után a rajz vonalai kiemelkednek a forma síkjából. A rézmetszetű lapokon viszont a vésetek árcai bemélyülők. A magasnyomtatásnál a felületre kerül a festék s annak lenyomata bőven feladott festékmennyiséggel történik, úgy hogy a festék a nyomtatott vonal két szélére többnyire ki is csapódik, amint ezt a magasnyomtatásnál előállított postai utalványok bizonyos fajtájánál láthatjuk.

A magasnyomtatásra készített dúcok némi járatlan-ságot árulnak el. A felületek szemcsések, elmaratások gyakran fordulnak elő, s a kimélyedéseket igen sokszor vésővel kell utánpótolni. Úgy látszik, az ilyen magasnyomás a nyomdát sem elégíti ki, bár elkészítik az összes értékeknek a kliséit, de sem levéljegyeket, sem bélyeges borítékokat nem csinálnak róluk. A dúcok legtöbbször inkább csak átnyomatot vesznek igénybe a könyomtatás céljára.

Ezeket a 2 cm-nél magasabb nyomókockákat százas

bélyegképet adó csoportokba foglalják össze, s arról készülnek száraz csirizrétegű papír-levonatok ívnagyságban, melyeket aztán síma kőre nyomnak át. A kőn a vonalas ábrát savanyított folyadékkal annyira kiedzik, hogy a tükörkép a litografált kőn kb. papírvastagságú domborúságot kap.

Az a szemcsézés, amit Danielik az ügyiraton himlőhelyesnek jelez, nem a festék és a nyomás hibája, hanem a meg nem felelő maratásé és annak átnyomásáé. A szemcsézés rajta van az apadúcon, rajta van a közvetlenül arról nyomott postautalványon, s rákerül átnyomási közvetítéssel végül az 1871. január 27-én bemutatott himlőhelyes bélyegekre is.

A hetvenes években még a földfestéket poralakban maga a nyomdász keveri össze palettakéssel a kencével, legtöbbnyire márványlapon. Tehát annak alapos eldörzsölése nemcsak a hengeren, hanem az asztalon megy végbe. E körül nincs is semmi baj az Államnyomdában, valamint a nyomásnál sincs. A síknyomásnál a kép levonata igen nagy nyomásfeszültséggel jön létre, a papirost emeltyű-szerkezetek nyomják a kőre. A multiplikációs nyomásnál még külön kell vigyázni az egyenletességre és a biztonságra is. A régi Katasteri Könyomda tapasztalatai e téren nagy segítségként állanak rendelkezésre. A magas nyomtatódúcokról átnyomópapírral való átnyomtatás azonban mégis sok mindenféle zavart okozó eshetőséggel jár.

Hiába igyekszik az Államnyomda az első nem sikerült kőlapokat utánvéséssel megjavítani. Mutatja az a néhány próbanyomat, melyen a himlőhelyes jelleget kaparással próbálják eltüntetni; kielégítő eredményre ilyen úton nem tudnak jutni. Újra kell kezdeni mindent!

Minthogy a szabály az, hogy az államnyomdai értékcikklemezek készítése és megsemmisítése csak felsőbb engedéllyel történhetik, a minisztérium 1871. április 4-én elrendeli 15 levélbélyeg, továbbá a 2, 5, 10, 15 és 25 kr.-os levélborítékok eddigi kőlapjainak lecsiszolását: «a megsemmisítés Hedrich János mérnök úrnak jelenlétében és az utasítás 36. §-ának értelmében hajtatik végre.» A

horzsa-kővel való lecsiszolásról külön jegyzőkönyvet vesznek fel.

Bár a mélyített-képű nyomtató formák nagytömegű sokszorosításai a mindennapi postabélyegszükséglet számára nagyobb költséget jelentenek, ekkora kudarc után mégsem lehet másról szó, mint drágább eljárással jobbat nyújtani. Áttérnek tehát az apaminta készítésénél a magasnyomtatáshoz való dúc helyett a rézmetszésre. A rézmetszés az, amely legpontosabban visszaadja az eredeti minta rajzolatát a művészi munka minden vonalhűségével.

Az Államnyomda rézmetsző gárdája pedig elsőrangú. A Bélyegmúzeumban őrzött vésetek, a nagyszámú negatív és pozitív galvano-lemezek arról tanúskodnak, hogy január 27-e után, a kompromittált himlőhelyes magasnyomtató dúcok felhasználását félretéve, frissen vésett rézlemezek átnyomatait viszik át a kövekre, ezzel helyrehoznak mindent, lehetővé teszik, hogy május 1-re az új budai bélyegek forgalomba kerüljenek.

A régi könyomdai direktor a gyorsabb és takarékosabb eljárás kedvéért mégis azt a módszert választja, hogy a vésett rézlemezről zsírpapírral körbe átnyomott könyomtatású bélyeget készíttet. Ez természetesen még mindig nem hozza napvilágra a reprodukált bélyegképen az eredeti rajz valamennyi élességét. Az átnyomat lágyít, a könyomat pedig még puhábbá teszi az ábrázolást. Az átnyomással készült könyomtatású bélyegek vonalai tehát nem lehetnek soha olyan határozottak, mint a réznyomtatásúaké, s a papíron domború nyomokat sem hagynak. Az ábrázolás vonalával és színével együtt rendesen veszít az élesség is. Olyan viszonylatú ez, mint egy második leöntés ugyanarról a teárról.

Az átnyomás felhigítja és elszélesíti a rajzolatot, megapítja úgy, hogy ábrája optikailag is szélesebb jelenséggé válhat. A kis részlet, mint a szemgolyó, szakáll, bajusz, szemöldök, rendesen összefolyik, bozontos lesz. Az áll megkeskenyedik, sőt néha el is tűnik. A vonalértékek inkább folt hatásba mennek át.

A könyomatú lapok készítésével úgyszólván egyidejűleg

megindul a rézlemezekről való közvetlen nyomott réznyomtatású bélyegek készítése is. Júliusban már a réznyomó gyorsajtó felszerelésével kizárólag réznyomtatású bélyegeket gyártanak, a könyomtatású bélyegek előállítása teljesen megszűnik.

Látjuk, hogy Bauer könyomdai multja alapján a kölapok védelme alatt akarja megvívni a harcot, de végül is Unrein, Jung és Kovacsek rézlapjai diadalmaskodnak, és Harrer, aki bécsi előtanulmányait sem az első, sem a második könyomtatású bélyegek esetében nem tudja kellőleg érvényesíteni, a galvano-lemezek gyors és kifogástalan készítésével lehetővé teszi a réznyomatú bélyegek sokaságának ontását. A kiváló gonddal készülő vésett lapokról galvanofürdő segítségével megbízható másolatokat készítenek: a lecsapódó vörösréz veredéke tökéletesen visszaadja a kézzel készült tükörképek minden finomságát. Réznyomtatású bélyegeink szépségének ez a legfőbb tényezője.

Az Államnyomda galvanografiája tolja félre tehát a litografiát és pedig azért, mert a galvanoplasztikának nyomtató formáit nagy képzettségű és képességű szakemberek állítják elő.

A bélyegkutatók a könyomtatású postabélyegeink ismertető-jegyeit már ezeken az eredeti rézlemezeken is megtalálhatják, minthogy a rézlapok adják az anyamintákat a könyomtatáshoz is, s így az anyajegyek rajtuk közvetlen hitelességgel ismerhetők fel. Tekintve pedig azt, hogy milliós példányszámban keltenek életre postabélyegeket, tüzetes vizsgálatuk a legnagyobb biztonságot nyújtják. Viszont, akik eddig könyomatosók ismertetőjegyeivel foglalkoztak, mint Greinert (Monthly Journal 1924) vagy Rédey (Hungária 1925) és mások, legfeljebb csak bélyegnyomatok százait vehették szemügyre.

*

Végül még utalnunk kell arra, hogy az 1871-es könyomtatású postabélyegeinket titokzatosságuk és ritkaságuk folytán igen nagy kegyekbe fogadják a bélyeggyűjtők és a bélyegkereskedők. Már 1873-ban jelentkezik egy bélyeg-

árus, aki nemcsak az egész maradék könyomatosakat akarná megvenni, ha volna, de a kövekről új nyomtatásokat is szeretne készíttetni. Egyik sem lehet, mert ekkor már nincs se maradék, se nyomtatókő. Később Pestről, Nagyváradról, sőt Angliából is visszatérnek erre az utánnyomási gondolatra. Az egyik azt kéri, ha nincs meg már a régi kő, készíttessenek új követ. A Pénzügyminisztérium már-már hajlik erre, olyan nagy összeget ajánlanak fel érte, az Államnyomda azonban azon a véleményen van, hogy újból elkészíttetni a köveket, arról hű másolattal nyomatokat forgalomba hozni egyenlő volna az állami bélyeghamisítással.

*

A könyomtatású bélyegeinknek legnagyobb érdeme az, hogy sok vajudással bár, de mégis életre keltik a világszép első magyar réznyomtatású postabélyegeinket. A Budán készült 1871-es gyártmány tökéletesebb és magasabb szintű, mint az, amit 1867 óta e nemből Bécsből szállítanak Magyarországnak.

CZAKÓ ELEMÉR.

Czakó Elemér, saját korának sokoldalú magyar humánértelmiségije, muzeológus, könyvtáros, művészettörténész és filatéliai szakíró 1876-ban született Szolnokon. Egyetemi tanulmányai egy részét Párizsban, a Sorbonne Egyetemen végezte, és elsősorban itt szerezte meg azt a műveltséget, amely lehetővé tette számára, hogy a magyar kultúrát ne elszigetelten, hanem lehetőleg nemzetközi kontextusban lássa és értelmezze. Hazatérése után Budapesten, 1904-ben később jogász diplomát is szerzett. Élete során számos jelentős szakkönyvet publikált, foglalkozott szobrászattörténettel, könyvművészettel, nyomdatörténettel és bélyegkiadás-történettel, dolgozott az Iparművészeti Múzeum könyvtárosaként és muzeológusaként, az Iparművészeti Iskola igazgatójaként, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselőjeként, illetve az Egyetemi Nyomda főigazgatójaként is. Munkássága filatéliai szakíróként is kiemelkedő. A bélyegkiadás-történet felé az 1930-as évek végén fordult az érdeklődése, és megértette, hogy a bélyeg nem csupán egy postai bérmentesítésre szolgáló nyomtatvány, hanem egyrészt történeti forrás, másrészt sokszorosított iparművészeti, kisgrafikai alkotás, amelyet művészettörténeti szempontból is érdemes tanulmányozni. 1945-ben bekövetkezett halála előtt filatéliai szakkönyvtárát, kéziratait és iratmásolat-gyűjteményét a Bélyegmúzeumnak adományozta. A filatelisták körében máig gyakran idézett kéziratok munkáin kívül továbbá öt kis terjedelmű filatéliai szakkönyvecskéje, folyóiratcikk-különnyomata is megjelent, amelyek ma már nehezen hozzáférhetők, ezek pedig a következők: *A bélyeggyűjtés értelme*, 1941.; *Magyar bélyegek szemléje*, 1941.; *Kiegészítési korszakunk levéljegy-ügye*, 1943.; *Az első magyar postabélyeg*, 1944.; *Than Mór 1848-iki postajegye*, 1944. Emléke előtt a Bélyegmúzeum muzeológusai azzal tisztelve, hogy a szerző egyik fontos tanulmányát elektronikus filatéliai forráskiadvány formájában közreadják.